

Bakteriyolojihâne'nin Kurulması Fikri Üzerine Arşiv Belgeleri Işığında Bazı Mütalaalar

Some Opinions on the Idea of Foundation of Bakteriyolojihane in the Light of Archive Documents

 Emre KARACAOĞLU^{a,b}

^aFelsefe (Bilim Tarihi) AD,
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ankara

^bT.C. Kırıkkale Adli Tıp Şube Müdürlüğü,
Kırıkkale

Received: 17.03.2018

Accepted: 30.03.2018

Available online: 07.06.2018

Correspondence:

Emre KARACAOĞLU

T.C. Kırıkkale Adli Tıp Şube Müdürlüğü,

Kırıkkale,

TÜRKİYE/TURKEY

karacaogluemre@yahoo.com

ÖZET Mikrobiyoloji, XIX. yüzyıldaki gelişmeler sayesinde tıbbın müstakil bir dalı olarak kendisini göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu da mikrobiyolojideki gelişmeleri ve yenilikleri yakından takip etmiş, bu amaçla bilhassa Paris'teki Pasteur Enstitüsü ile iyi ilişkiler kurmuştur. Hatta, çok sayıda doktor ve baytar araştırmalar yapmak üzere Paris'e göndermiştir. Kasım 1893 yılı başlarında resmi olarak açılan ve faaliyetlerine başlayan Bakteriyolojihâne-i Şâhâne'nin kuruluş süreci bilinmektedir. 1893 yılındaki kolera salgını ve bu salgında alınacak tedbirleri göstermek üzere İstanbul'a gelen Dr. André Chantemesse (1851-1919) bu konuda aktif bir rol oynamıştır. Ancak, daha önce Paris'te Pasteur Enstitüsünde araştırmalar yaparak yurda dönen iki hekim, Dr. Rifat Hüsameddin ve Dr. Hasan Zühdü, bu olaylardan daha önce İstanbul'da bir bakteriyoloji laboratuvarı kurulmasını teklif etmişlerdir. Hatta bu laboratuvarın nasıl işleyeceği, neler yapılacağı, ne kadar bütçe ayrılması gerektiği gibi konuları da düşünmüşler ve hazırladıkları ayrıntılı raporu yetkili makamlara takdim etmişlerdir. Bununla birlikte, araya giren bazı sebepler bu laboratuvarın kurulmasını geciktirmiştir. Sonunda aşağı yukarı aynı vasıflarda ve aynı işleri yapacak olan bir bakteriyoloji laboratuvarı (Bakteriyolojihâne-i Şâhâne) İstanbul'da kurulmuş, ancak başına Fransa'dan bir doktor "Dr. Maurice Nicolle (1862-1932)" getirilmiştir. Arşiv belgelerine dayanarak hazırlanan bu çalışmada, Bakteriyolojihâne-i Şâhâne'nin kuruluşundan önce İstanbul'da bir bakteriyoloji laboratuvarı kurulması fikrinin Osmanlı hekimleri tarafından dile getirildiği gösterilmektedir. Arşiv belgelerinin dikkat ve titizlikle incelenmesi sayesinde tıp ve bilim tarihimizle ilgili daha pek çok konunun aydınlığa kavuşacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu; 19. yüzyıl tıp tarihi; mikrobiyoloji; bakteriyoloji

ABSTRACT Microbiology has showed itself as a detached branch of medicine in virtue of developments in XIXth century. Ottoman Empire has closely followed developments and improvements in microbiology. For this purpose, good relations have been established with Pasteur Institute in Paris. Also, many physicians and veterinarians have been sent to research to Paris. The process of foundation of Bakteriyolojihane-i Sahane which was officially opened and began to function in the beginning of November 1893, is well known. Cholera epidemic in 1893 and Dr. André Chantemesse (1851-1919), who came to Istanbul to suggest precautions that was performed, had an active role in this matter. Two Ottoman physicians, Dr. Rifat Hüsameddin and Dr. Hasan Zühdü who had already studied at Pasteur Institute in Paris and returned to Istanbul, proposed to establish a bacteriological laboratory in Istanbul. Moreover, they considered how it worked, what would do, how much money needed to be reserved. They prepared and presented a detailed rapport to authorities. In addition to this, foundation of the laboratory was delayed due to some causes that was occurred. At the end, a bacteriological laboratory (Bakteriyolojihane-i Sahane) which had same features and functions more or less, was found in Istanbul. A French doctor "Dr. Maurice Nicolle (1862-1932)" was brought head of the laboratory. In this study based on archive documents, it is shown that Ottoman physicians proposed to found a bacteriological laboratory in Istanbul before the foundation of Bakteriyolojihane-i Sahane. By investigating the archive documents carefully, it is thought that much more matters will be enlightened considering our history of science and medicine.

Keywords: Ottoman Empire; 19th cent. history of medicine; microbiology; bacteriology

Bugünkü kurumsal yapıların ortaya çıkışı ve varlık serüvenlerinin anlaşılması ve doğru bir değerlendirme ile ele alınabilmesi için tarihsel sürecin dikkat ve titizlikle incelenmesi, tarih içerisindeki değişim ve gelişmelerin takip edilmesi gerekmektedir. Bu incelemeler sayesinde hiç bilinmeyenler gün ışığına çıkmakta, bazı yanlış bilinenler düzeltilmekte ve eksiklikler tamamlanmaktadır. Bu bağlamda arşiv belgelerinin değeri ve yeri şüphesiz tartışılmazdır.

Bilim ve tıp tarihimiz açısından incelenmeye değer bir kurum olan Bakteriyolojihâne-i Şâhâne'ye dair yapılan araştırmalar, kurum tarihine yeniden bakmayı gerektirmektedir. Bakteriyolojihâne-i Şâhâne'nin, 1893 kolera salgınının İstanbul'da baş göstermesi üzerine, Fransa'dan Dr. André Chantemesse'in (1851-1919) İstanbul'a gelerek salgınla mücadele kapsamında birtakım tavsiyelerde bulunması sürecinin bir sonucu olarak kurulduğu bilinmektedir.¹ Bu serimden, İstanbul'da bazı bakteriyolojik incelemeleri yapacak müstakil bir kurum tesisi fikri hususunda yerli bir katkı olmadığı kanısı kuvvet bulmaktadır.

Bu çalışmada, Bakteriyolojihâne-i Şâhâne'nin kurulması hususunda -Osmanlı bilim camiasının fikrî katkısı bağlamında- henüz Dr. André Chantemesse İstanbul'a gelmezden evvel yapılan bazı teşebbüs ve faaliyetlere ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgelerin günümüz harfleri ile sunulması, değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Bu çalışmada, İstanbul'da bakteriyolojik tahliller yapacak müstakil bir kurumun kurulması hakkında önemli bilgiler içeren Şûrâ-yı Devlet (Ş.D.) 632/22-3,5,7,9, Dâhiliye Mektûbî Kalemi (DH.MKT.) 44/18, Bâb-ı Âlî Evrâk Odası (BEO.) 266/19899, İrâde Dâhiliye (İ.DH.) 1306/56, DH. MKT. 124/49 isim ve kayıtlı belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiştir. Tüm belgeler günümüz harfleri ile sunulmuş ve değerlendirilmiştir.

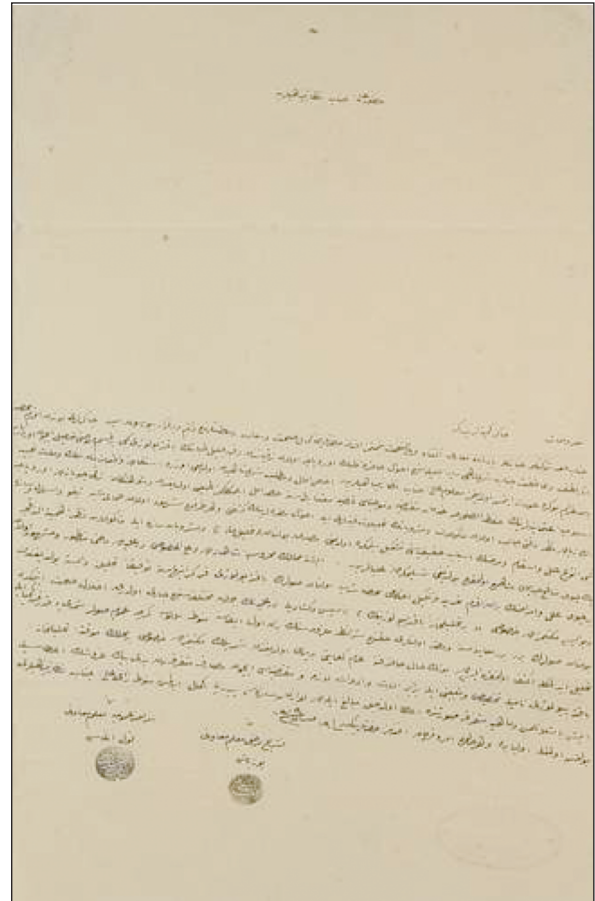
BULGULAR

1. Ş. D. 632/22-3,5,7,9 Transkripsiyonlu Metin²

Huzûr-ı Âlî-i Cenâb-ı Nezâret-penâhilerine (Resim 1).

Mâ'rûzât-ı çâker-i kemîneleridir ki

Cenâb-ı Hakk şevketlü inâyetlü pâdişâh-ı ma'ârif-iktinâh-ı velî-ni'met-i bî-minnetimiz efendimiz hazretlerini kemâl-ı sıhhat ve sa'âdet ve saltanatlarını da dâ'im ve ber-karâr buyursun. Âmîn çâkerleri bundan akdem mehâsin-âsâr-ı lutf u 'âtufet-i cenâb-ı şehin-şâhî sâye-i celîlesinde ahvâl-i hâzıra-i tıbbın Avrupaca olan terakkiyatından ve fenn-i celîl-i tabâbetin bakteriyoloji gibi bir kısım-ı mühimmini tahsîl için Avrupa'ya bi'l-icâm bu kere 'avdet etmiş olduğumuz ma'clûm-ı 'âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhileridir. Ehâss-ı âmâl ve matlab-ı şehin-şâhîden olduğu üzere istifâde-i vâkı'a-mızdan mülk ve millet-i necîbe-i İslâmiye-i 'Osmâniyelerinin hıfzû's-sıhhaca hidemât-ı mukteziye ve mûcibesi kazıyye-i mu'tenâ-behâsına hasr-ı emel eylemekliğimiz tab'î olduğundan ve şu hengâme-i terakkî-cûyânede Avrupaca en ziyâde nazar-ı dikkati câlib olan me'kûlât ve meşrûbâtın

RESİM 1: Ş.D., 632/22-3.

tahlîlât-ı fenniyeleri ile ahvâl-i muzırralarının keşfi ve her tarafta meşhûd olan hummâ-yı şebe tifo ve ishâl ve sâ'ire gibi envâc-ı ile eskam ve marazın esbâb-ı hakikiyesini teşkîl etmekte olduğu musad-dak bulunan "tahlîl-i mâ" ve meşrûbât-ı sâ'ire ile me'kûlât nazar-ı ehemmiyete alındıkça pek çok menâfi'-i ciddiyesi müşâhede olunmakta bulun-duğu teslîm-gerde-i 'ulyâlarıdır. İşte memâlik-i mahrûsa-i şâhânedede ve 'ale'l-husûs Der-'aliyye'de dahi manzûr ve meşhûd olan birçok 'ilel ve emrâ-zın bir an akdem tahdîd ve tenkîl-i ahkâmı mahzâ şürb olunan suların bakteriyoloji fenn-i kistrân-be-hâsına tevfikân tahliline vâbeste bulunduğundan ve bu ise mektebimizde husûsî "bir tahlilhâne-i bakteriyolojinin" te'sîs ve küşâdıyla Der-'aliyye'nin cihât-ı muhtelifesinde cârî olarak ihlâl-i sıhhat et-mekte bulunan suların birer birer mu'âyenesine ve muzırr olanları hakkında şerâ'it-i melzûmesinin bir an evvel ifâsına menût olup gerçi 'umûm sular şim-diye kadar fenn-i kimyâ ile tahlîl edilmekle iktifâ olunmakta ise de bunun hâl-i hâzır-ı fenne 'adem-i kifâyeti bedîhî olduğundan şimdilik mektebi-mizde husûsî bir mahallin muvakkate-i tahlilhâne-i bakteriyoloji nâmıyla tahsîs ve ta'biyeti ile berâber âlât ve edevât-ı lâzime ve mukteziyesi için masâ-rif-i müteferrikadan yedi bin kuruşun itâsıyla işe başlanması ve mâhiye müteferrika sûretinde itâ olunacak mebâliğ ile de levâzımât-ı sâ'iresi pey-der-pey ikmâl edilmesi menût-ı re'y-i 'âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhîleri bulunmuş olmağla ol bâbda ve her hâlde emr u fermân efendimiz hazretlerindir.

Fî 19 Nisân 1309 (1 Mayıs 1893 Pazartesi)

Teşrîh-i Maraz Mu'allim Mu'âvini

Emrâz-ı 'Umûmiye Mu'allim Mu'âvini

Yüzbaşı Rif'at Hüsâmeddin

Kolağası Hasan Zühdü

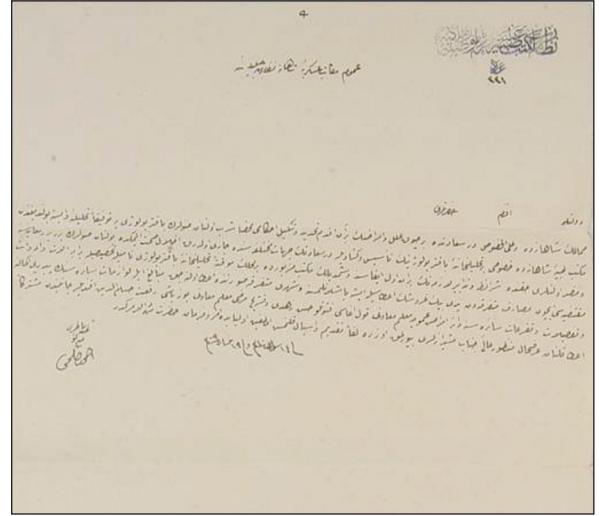
Nezâret-i Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ve Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye (Resim 2)

'Aded

221

'Umûm Mekâtib-i 'Askeriye-i Şâhâne Nezâ-ret-i Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

RESİM 2: Ş.D., 632/22-5.

Memâlik-i şâhânedede ve 'ale'l-husûs Dersa'âdet'te birçok 'ilel ve emrâzın bir an akdem tahdîd ve tenkîl-i ahkâmı mahzâ şürb olunan suların bakteriyolojiye tevfikân tahliline vâbeste bulunduğundan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de husûsî bir tahlilhâne-i bakteriyolojinin te'sîs ve küşâdıyla Dersa'âdet'in cihât-ı muhtelifesinde cârî olarak ihlâl-i sıhhat etmekte bulunan suların birer birer mu'âyenesine ve muzırr olanları hakkında şerâ'it ve tedâ-bîr-i lâzimenin bir an evvel ifâsına ve şimdilik mekteb-i mezbûrede bir mahallin muvakkate-i tahlilhâne-i bakteriyoloji nâmıyla tahsîsiyle berâber âlât ve edevât-ı mukteziyesi için masârif-i müteferrikadan yedi bin kuruşun itâsıyla işe başlanmasına ve şehri müteferrika sûretinde itâ olunacak mebâliğ ile levâzımât-ı sâ'iresinin pey-der-pey ikmâline ve tafsîlât ve teferru'ât-ı sâ'iresine dâ'ir emrâz-ı 'umûmiye mu'allim mu'âvini Kolağası fütüvvetlü Hasan Zühdü ve teşrîh-i maraz mu'allim mu'âvini Yüzbaşı Rif'at Hüsâmeddin Efendiler cânibinden müştereken itâ kılınan 'ar-zuhâl manzûr-ı 'âlî-i cenâb-ı müşîrâneleri buyur-lamak üzere leffen takdîm ve isbâl kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 14 Şevval 310 ve fi 19 Nisân 309 (1 Mayıs 1893 Pazartesi)

Tıbbiye Nâzırı

Mîrlivâ

Mekâtib-i ‘Askeriye-i Şâhâne Nezâreti
(Resim 3)

‘Aded

264

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Dersa‘âdet’te bir bakteriyoloji tahlîlhânesi kü-şâdı emrindeki muhâssenât derecâtından bahisle şimdiden münâsib bir mahallin tahlîlhâne ittihâzı hakkında emrâz-ı ‘umûmiye ve teşrîh-i maraz mu-‘âvinleri tarafından verilen müşterek lâyihaanın lef-fiyle Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Şâhâne Nezâret-i behiyyesinden mevrûd tezkire lefffen tesyîr-i savb-ı ‘âlî-i asafâneleri kılınmış olmağla sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde bunun da terakkiyat-ı ‘asriyeye bir lâhika olmak üzere küşâdı emrinde icâb-ı hâlin ifâsı bâbında emr u fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

Fî 22 Şevval 310 ve fi 27 Nisân 309 (9 Mayıs 1893 Salı)

Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârîden

Tophâne-i ‘Âmire Müşîri ve ‘Umûm

Mekâtib-i ‘Askeriye-i Şâhâne Nâzırı

Zeki

Bâb-ı ‘Âlî (Resim 4)

Dâ’ire-i Umûr-ı Dâhiliye

Mektûbî Kalemi

‘Aded

531

Huzûr-ı ‘Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Dersa‘âdet’te bir bakteriyoloji tahlîlhânesi kü-şâdı emrindeki muhâssenât derecâtından bahisle şimdiden münâsib bir mahallin tahlîlhâne ittihâzı hakkında emrâz-ı ‘umûmiye ve teşrîh-i maraz mu-‘âvinleri tarafından verilen lâyiha ile Tıbbiye-i Ne-zâreti’nin ol bâbdaki tezkiresinin gönderildiğine ve ba‘zı ifâdeye dâ’ir ‘Umûm Mekâtib-i ‘Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i celîlesinden meb‘ûs 27 Nisân 309 târîhli ve 264 numarolu tezkire melfûfâtıyla me‘an takdîm kılınmış olmağla me’allerine nazaran icrâ-

yı icâbı menût-ı müsâ‘ade-i ‘aliyye-i cenâb-ı sadâ-ret-penâhîleridir. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir.

Fî 5 Zilka‘ade 310 ve fi 9 Mayıs 309 (21 Mayıs 1893 Pazar)

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye

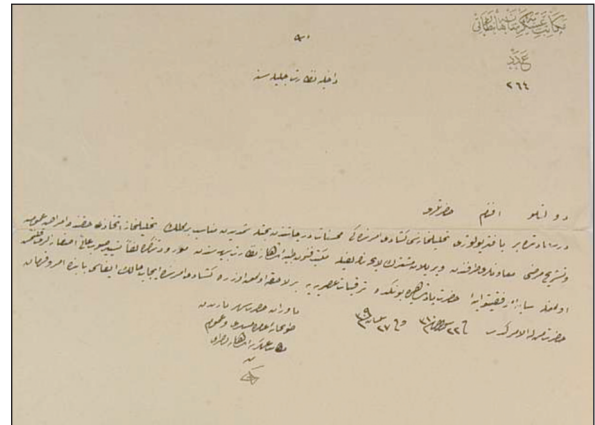
2. DH.MKT. 44/18 Transkripsiyonlu Metin³

Dâhiliye Mektûbî Kalemi müsevvedâtına mahsûs varakadır (Resim 5).

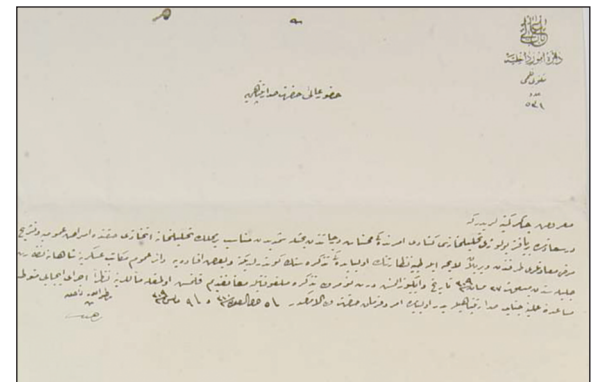
5 Zilka‘ade 310/9 Mayıs 309 (21 Mayıs 1893 Pazar)

Huzûr-ı ‘Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

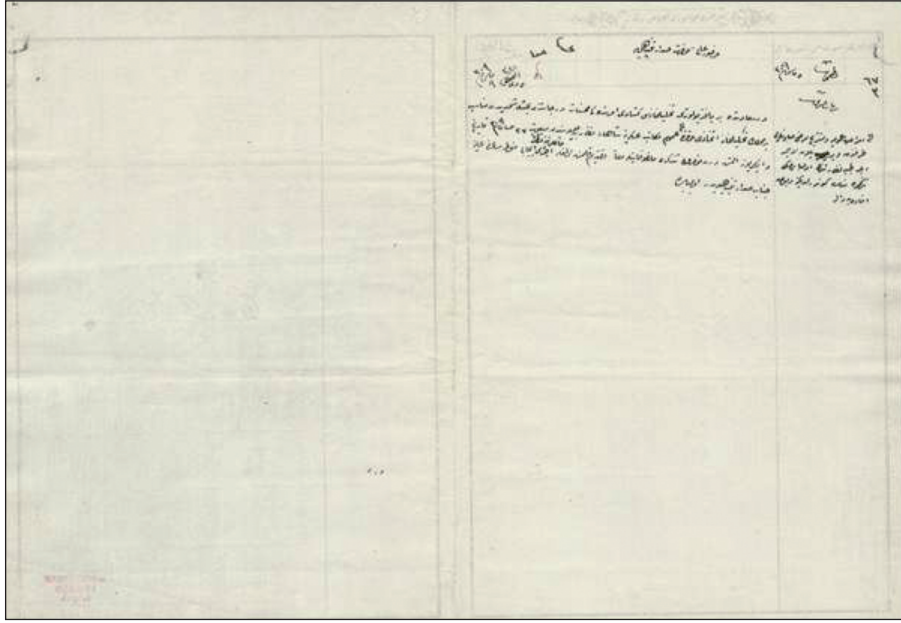
Dersa‘âdet’te bir bakteriyoloji tahlîlhânesi kü-şâdı emrindeki muhâssenât derecâtından bahisle şimdiden münâsib bir mahallin ittihâzı hakkında emrâz-ı müstevliye ve teşrîh-i maraz mu‘âvinleri tarafından verilen lâyihaile Tıbbiye Nezâreti’nin ol bâbdaki tezkiresinin gönderildiğine ba‘zı ifâdeye

RESİM 3: Ş.D., 632/22-7.

RESİM 4: Ş.D., 632/22-9.

RESİM 5: DH. MKT., 44/18.

dâ'ir 'Umûm Mekâtib-i 'Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i celîlesinden meb'ûs 27 Nisân 309 târîhli ve 264 numarolu tezkire melfûfâtıyla me'an takdîm kılınmış olmağla me'allerine nazaran icrâ-yı îcâbî menût-ı müsâ'ade-i 'aliyye-i cenâb-ı sadâret-penâhîleridir. Ol bâbda.

3. BEO. 266/19899 Transkripsiyonlu Metin (Resim 6)⁴

15 Safer 311/15 Ağustos 309 (28 Ağustos 1893 Pazartesi)

Dâhiliye ve Mâliye Nezâret-i Celîlelerine

Sûret-i bâlâda muharrer tezkire-i ma'rûza ve şeref-müte'allik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî (*) mücebince Mâliye Nezâret-i Celîlesi'ne iş'âr-ı keyfiyet edilmiş olan Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden dahi icrâ-yı îcâbına dahi himmet buyurulmak.

İcrâ-yı îcâbı Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne bildirilmiş olunan Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nden dahi iktizâsının îfâsına himmet buyurula.

Mekâtib-i 'Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celîlesi'ne dahi îcâb eder ise irâde ve fermân buyurulmak bâbında.

(*) Mâliye

Dersa'âdet'in cihet-i muhtelifesinde cârî suların Mekteb-i Tıbbiye'de muvakkaten bir tahlîlhâne te'sisiyle mu'âyeneleri hakkında.

İrâde-i seniyyesi mukayyedlerine verilmiştir. Fî 16 Ağustos 309 (29 Ağustos 1893 Salı)

4. İ.DH. 1306/56 Transkripsiyonlu Metin (Resim 7)⁵

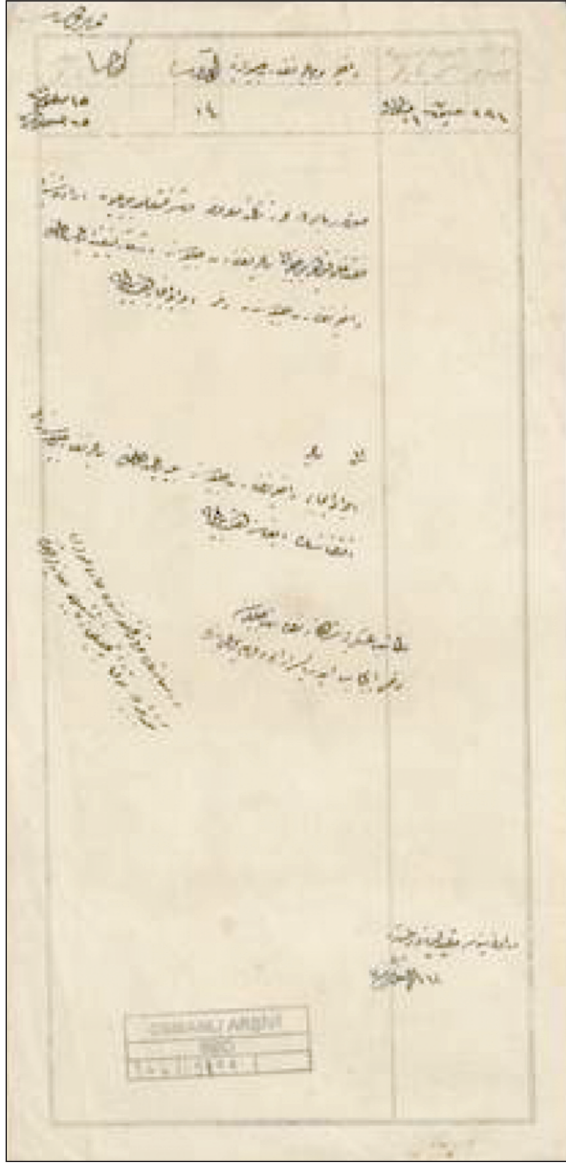
Şûrâ-yı Devlet

Dâhiliye Dâ'iresi

'Aded

1139

Memâlik-i Şâhâne'de ve 'ale'l-husûs Dersa'âdet'te birçok 'ilel ve emrâzın bir an evvel tahdîd ve tenkîli mahzâ şûrb olunan suların bakteriyolojiye tevfikân tahlîline vâbeste bulunduğundan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de husûsî bir bakteriyoloji tahlîlhânesinin te'sis ve küşâdıyla Dersa'âdet'in cihât-ı muhtelifesinde cârî olarak ihlâl-i sıhhat etmekte bulunan suların birer birer mu'âyenesine ve muzırr olanları hakkında şerâ'it ve tedâbîr-i lâzimenin hemân îfâsına ve husûs-ı mezkûr için şimdilik mekteb-i mezbûrda bir mahallin muvakkaten tahsîsiyle berâber âlât ve edevât-ı mukteziyesi için masârif-i müteferrikadan yedi bin kuruşun ic'tâsıyla

RESİM 6: BEO., 266/19899.

işe başlanmasına ve şehri müteferrika sûretinde itâ olunacak mebâliğ ile levâzımât-ı sâ'iresinin peyder-pey ikmâline ve ba'zı tafsilâta dâ'ir emrâz-ı 'u-mûmiye ve teşrih-i maraz mu'allim mu'âvinleri tarafından verilen 'arzuhâlin leffiyile icrâ-yı icâbı hakkında Mekâtib-i 'Askeriye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne irsâl ve bâ-tezkire takdîm kılınan tezkire evrâk-ı müteferri'asıyla Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulmağla Dâhiliye Dâ'iresi'nde kırâ'at ve mezkûr tahlîlhâne âlât ve edevâtı için lüzûmu olan mebâliğin nereden verileceği ve esâsı ne idüğü mezkûr mekteb nezâretinden istifsâr olunmuştu.

Alınan cevâbda mezkûr tahlîlhâneye lüzûmu olan âlât ve edevâtın mübâyâ'asıyçün bir def'aya mahsûs olarak yedi bin kuruş ile mu'ahharan levâzımât ve mu'ayyenât-ı sâ'iresine sarf ile ikmâl-i nevâkıs edilmek ve tahlîlhâne-i mezkûr masârif-i mukteziyesi üzere ic'tâsı icâb eden şehri beşer yüz kuruştan senevî altı bin kuruş tahsîsiyle işbu masârif-i dâ'imenin umûr-ı tıbbiye-i mülkiye nezâretinin 309 senesi muvâzenesine zamm ve 'ilâvesi ve âlât esmâni için tahsîs gösterilen sâlifü'z-zıkr yedi bin kuruşun def'aten te'diyesi husûsunun Mâliye Nezâreti'ne bildirilmesi lüzûmu gösterilmiştir.

Böyle bir tahlîlhânenin mevzû'u ic'tibârıyla lüzûm-ı teşkili karîn-i tasvîb-i 'âlî olduğu takdîrde talep olunan masârif-i muvakkate ve dâ'imenin kabûl ve ic'tâsı re'y-i 'âlîye menût idüğü tezekkür kılındı. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

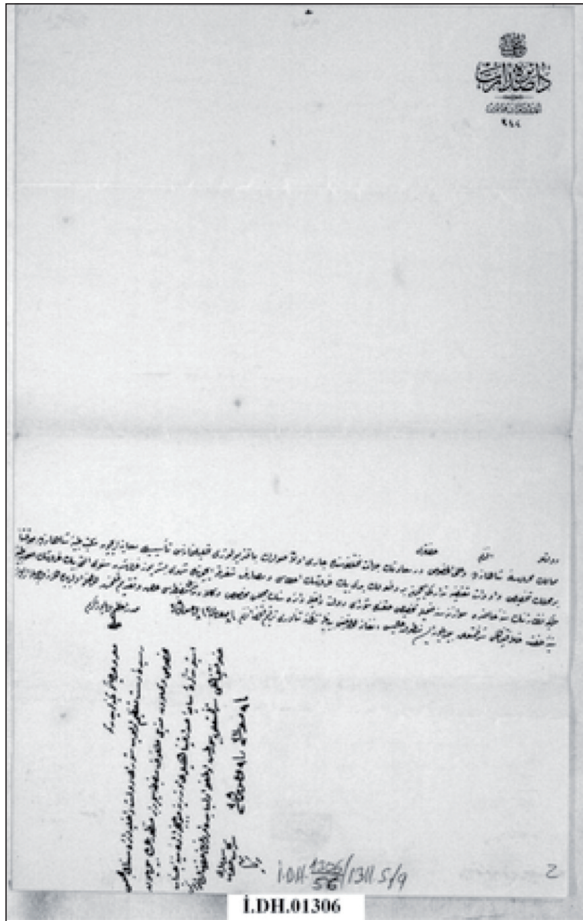

RESİM 7: I.DH., 1306/56-1.

Fî 25 Muharrem 311 ve fi 26 Temmûz 309 (8 Ağustos 1893 Salı)

(İmzalar) (Resim 8)

Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâ'iresi'nin meyâne-i 'âcizânemizde kırâ'at olunan işbu mazbatasında gösterildiği vechile memâlik-i şâhânedede ve 'ale'l-husûs Dersa'âdet'in cihât-ı muhtelifesinde cârî olan suların bakteriyoloji tahlîlhânesi te'sîsiyle birer birer bi'l-mu'âyene muzırr olanları hakkında şerâ'it ve tedâbîr-i lâzimenin îfâsı için şimdilik Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de muvakkaten bir mahallin tahsîs ve âlât ve edevât-ı mukteziyenin tedârik olunmak üzere bir def'alık olarak yedi bin kuruşun i'tâsı masârif-i müteferrika için de şehri beşer yüz kuruştan senevî altı bin kuruşun umûr-ı tıbbiye-i mülkiye nezâretinin sene-i hâzıra muvâzenesine zammıyla tahsîsi hususunun Dâhiliye ve Mâliye Nezâretlerine iş'ârî tezekkür ve tasvîb kılınmış ise

RESİM 8: I.DH., 1306/56-2.

de ol bâbda ve katıbe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 8 Safer 311 ve fi 8 Ağustos 309 (21 Ağustos 1893 Pazartesi)

(İmzalar)

Bâb-ı 'Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

342

Devletlü Efendim Hazretleri

Memâlik-i mahrûsa-i şâhânedede ve 'ale'l-husûs Dersa'âdet'in cihât-ı muhtelifesinde cârî olan suların bakteriyoloji tahlîlhânesi te'sîsiyle mu'âyeneleyiçün Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de muvakkaten bir mahallin tahsîs ve âlât ve edevât-ı mukteziye tedâriki için bir def'alık yedi bin kuruşun i'tâsı ve masârif-i müteferrika için de şehri beşer yüz kuruştan senevî altı bin kuruşun umûr-ı tıbbiye-i mülkiye nezâretinin sene-i hâzıra muvâzenesine zammıyla tahsîsi hakkında Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâ'iresi'nin Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'dan müzeyyel mazbatası 'arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulur ise mantûk-ı 'âlîsi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 8 Safer 311 ve fi 8 Ağustos 309 (21 Ağustos 1893 Pazartesi)

Sadr-ı A'zam ve Yâver-i Ekrem

Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olup Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâ'iresi'nin Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'dan müzeyyel melfûf mazbatası berâber manzûr-ı 'âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 9 Safer 311 ve fi 9 Ağustos 309 (22 Ağustos 1893 Salı)

Ser-Kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Süreyyâ

5. DH. MKT. 124/49 Transkripsiyonlu Metin (Resim 9)⁶

Dâhiliye Mektûbî Kalemi müsevvedâtına mahsûs varakadır.

21 Safer 311/22 Ağustos 309 (3 Eylül 1893 Pazar)

‘Umûm Mekâtib-i ‘Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celîlesine

Memâlik-i mahrûsa-i şâhânedede ve ‘ale’l-husûs Dersa‘âdet’in cihât-ı muhtelifesinde cârî olan suların bakteriyoloji tahlîlhânesi te’sîsiyle mu‘âyeneri için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’de muvakkaten bir mahallin tahsîs ve edevât-ı muktezîye tedârîki için bir def‘alık yedi bin kuruşun i‘tâsı ve masârif-i müteferrika için de şehri beşer yüz kuruştan senevî altı bin kuruşun umûr-ı tıbbiye-i mülkiye nezâretinin sene-i hâzıra muvâzenesine zammıyla tahsîsi husûsuna Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ kararıyla bi’l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müte‘allik buyurulduğu şeref-tevârüd eden 15 Ağustos 309 târihli buyuruldu-ı sâmiyesinde izbâr buyurulmuş olmağla ber-mantûk-ı emr u fermân-ı hümayûn icrâyı icâbına himem-i ‘aliyye-i dâverîleri derkâr buyurulmak bâbında (Resim 10).

Bâb-ı ‘Âli

Dâ’ire-i Sadâret-i ‘Uzmâ

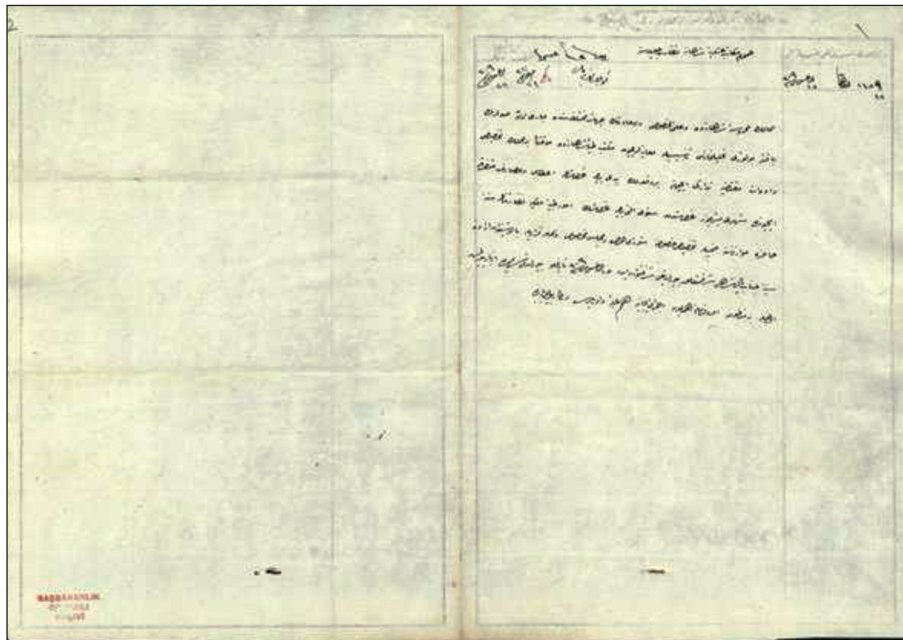
Mektûbî Kalemi

‘Aded

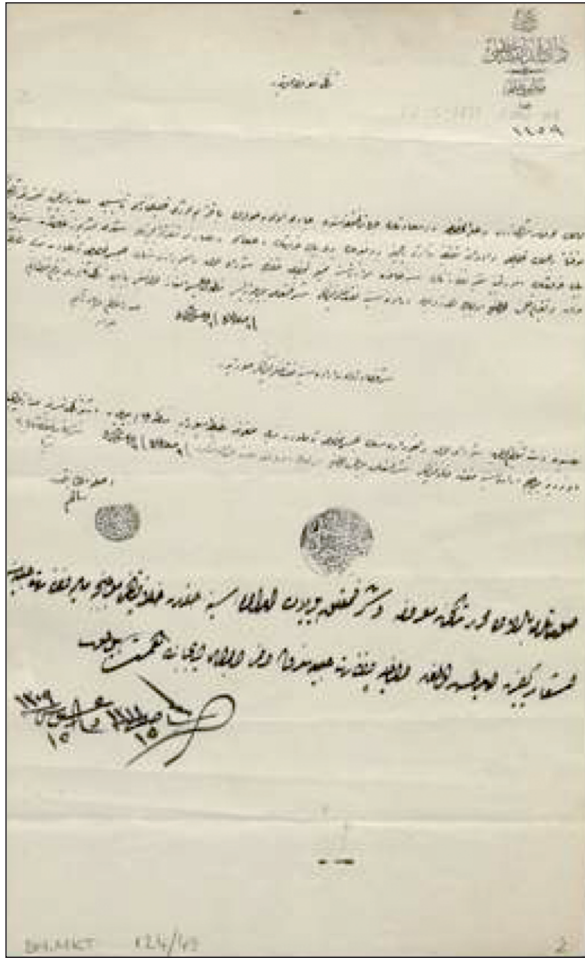
1459

Tezkire-i ma‘rûza sûretidir.

Memâlik-i mahrûsa-i şâhânedede ve ‘ale’l-husûs Dersa‘âdet’in cihât-ı muhtelifesinde cârî olan suların bakteriyoloji tahlîlhânesi te’sîsiyle mu‘âyeneri için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’de muvakkaten bir mahallin tahsîs ve edevât-ı muktezîye tedârîki için bir def‘alık yedi bin kuruşun i‘tâsı ve masârif-i müteferrika için de şehri beşer yüz kuruştan senevî altı bin kuruşun umûr-ı tıbbiye-i mülkiye nezâretinin sene-i hâzıra muvâzenesine zammıyla tahsîsi hakkında Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâ’iresi’nin Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ’dan müzeyyel mazbatası ‘arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte‘allik buyurulur ise mantûk-ı ‘âlîsi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

RESİM 9: DH.MKT., 124/49-1.

RESİM 10: DH.MKT., 124/49-2.

Fî 8 Safer 311 ve fî 8 Ağustos 309 (21 Ağustos 1893 Pazartesi)

Sadr-ı A^czam ve Yâver-i Ekrem

Cevâd

Şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî sûretidir.

Resîde-i dest-i ta^czîm olup Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâ'iresi'nin Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'dan müzeyyel melfûf mazbatasıyla berâber manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte^callik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 9 Safer 311 ve fî 9 Ağustos 309 (22 Ağustos 1893 Salı)

Ser-Kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Süreyyâ

Aslına mutâbıktır.

Sûretleri bâlâda muharrer tezkire-i ma^crûza ve şeref-müte^callik buyurulan buyuruldu-ı seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî mücebince Mâliye Nezâret-i celîlesine iş^câr-i keyfiyet buyurulmuş olmağla Dâhiliye Nezâret-i celîlesinin ^carz-ı âzcizleri îcâbına himmet buyurulmak.

Fî 15 Safer 1311 ve fî 15 Ağustos 1309 (28 Ağustos 1893 Pazartesi).

TARTIŞMA VE SONUÇ

XIX. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler sayesinde mikrobiyoloji tıbbın müstakil bir dalı olarak kendisini göstermiş, Paris ve Berlin gibi merkezlerde kurulan enstitüler sayesinde bu alanda ileri araştırmalar yapılmıştır. Osmanlı Devleti de mikrobiyoloji alanındaki gelişmelere bigâne kalmayarak, 1885 yılında kuduz aşısının insanlarda başarıyla kullanılabilceğinin gösterilmesini takip eden süreçte, Paris'e bir heyet-i fenniye göndermiştir.⁷ Heyetin yurda dönüşü ile Paris'teki Pasteur Enstitüsü arasındaki bağ koparılmamış, aksine güçlenmiştir. Nitekim sonraki yıllarda da Dr. Hasan Zühdü* ve Dr. Rifat Hüsameddin** gibi tabibler ve diğer sağlık mensuplarının mikrobiyolojideki yeni gelişmeleri öğrenerek yurda nakletmeleri amacıyla gönderdikleri bilinmektedir.

* Hasan Zühdü Nazif Bey (1861-1897), Bakteriyolojihâne-i Şâhâne açıldığında Dr. Maurice Nicolle'e muavin tayin edilmiş, 1896 yılında Dr. Hüseyin Remzi Bey'in ölümü üzerine Telkikhâne-i Şâhâne'nin müdürlüğüne getirilmiştir. Bkz. Rıza Tahsin. Tıp Fakültesi Tarihçesi. Eklerle Yayınlayan: Aykut Kazancıgil, Cilt 2, İstanbul: Özel Yayınlar; 1991. s.15; "Hasan Zühdü", Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi. Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu ve diğerleri, Cilt 2, İstanbul: IRCICA; 2008. s. 662-4.

**Rifat Hüsameddin Paşa (1863-1922), 1897 yılında Dr. Hasan Zühdü Bey'in ölümü üzerine Telkikhâne-i Şâhâne müdürlüğüne getirilmiştir. Bkz. Rıza Tahsin. Tıp Fakültesi Tarihçesi. Eklerle Yayınlayan: Aykut Kazancıgil, Cilt 2, İstanbul: Özel Yayınlar; 1991. s. 31; "Hasan Zühdü", Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi. Hazırlayanlar.

**Rifat Hüsameddin Paşa (1863-1922), 1897 yılında Dr. Hasan Zühdü Bey'in ölümü üzerine Telkikhâne-i Şâhâne müdürlüğüne getirilmiştir. Bkz. Rıza Tahsin. Tıp Fakültesi Tarihçesi. Eklerle Yayınlayan: Aykut Kazancıgil, Cilt 2, İstanbul: Özel Yayınlar; 1991. s. 31; "Rifat Hüsameddin Paşa", Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi. Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu ve diğerleri, Cilt 2, İstanbul: IRCICA; 2008. s. 886-7.

Bulgular kısmında takdim edilen belgelerden de anlaşılacağı üzere, tıptaki son gelişmeleri ve bu meyanda bakteriyoloji fennini tahsiline gidip gelmiş olan emrâz-ı umûmiye (genel patoloji) muallim muâvini Kolağası Hasan Zühdü ve teşrih-i maraz-i (patolojik anatomi) muallim muâvini Yüzbaşı Rifat Hüsameddin Efendiler 1 Mayıs 1893 tarihinde müştereken hazırlayarak imza ettikleri bir dilekçelerini mektep nezaretine arz etmişlerdir. Dilekçelerinde, Avrupa’da en fazla dikkat çeken şeyin tifo, karahumma ve ishal gibi hastalıkların gerçek sebeplerinin ortaya konulması için yapılan su tahlilleri ile yiyecek ve içecek maddelerinin tahlil edilerek zararlı olanlarının gösterilmesi olduğuna dikkat çekilmiş; mektep dâhilinde şimdilik geçici olarak bir yerin tahlilhâne/laboratuvar yapılmasına izin verilerek, özellikle İstanbul ve etrafındaki akarsuların -gerçi daha önce kimyasal analizleri yapılmış ise de yeterli olmaması nedeni ile- birer birer tahlillerinin yapılması sayesinde zararlı olanlarının saptanması ve bunun için yedi bin kuruş ödenek ile aylık belli bir miktarın ayrılması gerektiği belirtilmiştir. İlgili nezaretler arasında yapılan yazışmalar ve son olarak Şûrâ-yı Devlet’te 21 Ağustos 1893 tarihinde yapılan görüşme neticesinde, talep edilen şekilde Mekteb-i Tıbbiye’de münasip bir yerin geçici olarak bakteriyoloji tahlilhanesi yapılması uygun bulunmuş, 22 Ağustos 1893 tarihinde de gereğinin yapılması için irade buyurulmuştur.²⁻⁶

Sonrasında Kolağası Dr. Rifat Hüsameddin Efendi’nin bimarhanede ve Kolağası Dr. Hasan Zühdü Efendi de Şehremâneti’nde oluşturulan Tedâbir-i Sıhhiye Komisyonu’nda vazifelendirilmeleri konusunda, 6 Eylül 1893 tarihinde irade buyurulduğu görülmektedir.⁸ Şehremaneti bünyesinde oluşturulan bu komisyon muntazaman toplantılar yapmakta ve bu toplantıda görüşülen hususlar ile bunlara ilişkin alınan kararlar hakkında bir özet rapor şeklinde üst makamlara bilgi verilmektedir.⁹ Çalışmalarına başlayan bakteriyolog Rifat Hüsameddin ve Hasan Zühdü Efendiler daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’de mikroskopik incelemelerde bulunmak üzere izin istemişlerdir. Gerekli alet edevat temin edilmekle birlikte, bulaşıcı olabilecek örneklerin mektep

içine getirilmesinin doğuracağı tehlike, ayrıca mikrobun mikroskop ile gösterilmesinin hastalığın teşhisinde mutlak bir ölçüt olmadığı düşüncesi, tüm koleralılarda mikrop görülmediği gibi sağlam bireylerde de kolera mikrobunun görülebileceğinin hâlen tıp aleminde tartışıldığına dikkat çekilmesi ile bu “vakit kaybindan başka bir şey olmayan mikroskopik incelemeye” izin verilerek, diğer gerekli tedbir ve korunma yollarına çalışılması konusunda Mektep Nezâreti’nin dileği üzerine 14 Eylül 1893 tarihinde irade buyurulmuştur. Böylelikle Mekteb-i Tıbbiye’de yapılması talep edilen mikroskopik incelemelere izin verilmemiştir.^{10,11} Önerilen şekilde kurulması kararlaştırılan tahlilhâne içinse bu sırada başka bir adımın atılmamış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 26 Eylül 1893 tarihinde İstanbul’a gelecek faaliyetlerine başlayan Dr. Chantemesse de İstanbul’da bir bakteriyoloji laboratuvarı kurulmasını tavsiye edecek ve 4 Kasım 1893 tarihinde resmen kurulduğu ilan edilen bu kurum Bakteriyolojihâne-i Şâhâne adını alacaktır ki İstanbul’daki içme suyunun tahlillerinin yapılması da işleri arasında yer almaktadır.^{12,13}

Bu bilgiler ışığında, Dr. Hasan Zühdü ve Dr. Rifat Hüsameddin Efendilerin daha Dr. Chantemesse’in İstanbul’a gelmesinden aylar önce, elde ettikleri bilimsel bilgi ve görgü sayesinde bir bakteriyoloji laboratuvarına ihtiyaç olduğunu resmi olarak dile getirdikleri anlaşılmaktadır. Bununla da yetinmeyerek, hatta bu kurumun nasıl işleyeceği, ne kadar bütçe ayrılması gerektiği ve ne tür faaliyetlerde bulunacağı dahi düşünülmüştür. Ancak araya giren bazı sebepler dikkati başka taraflara çekerek bakteriyoloji laboratuvarının kurulmasını 4 Kasım 1893 tarihine kadar geciktirmiştir. Bu örnek de göstermektedir ki tıp tarihinde kayda değer gelişmeler dikkatle incelenir ve bu alandaki belgeler titizlikle gözden geçirilirse, Osmanlı bilim insanlarının fikrî katkıları aydınlığa kavuşacaktır.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya her-

hangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite

üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tamamen yazarın kendi eseri olup başka hiçbir yazar katkısı alınmamıştır.

KAYNAKLAR

1. Karacaoğlu E. [Some archive documents related to first director of Bakteriyojîhâne-i Şâhâne, Dr. Maurice Nicolle (1862-1932)]. Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2015;23(2):41-53.
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şûrâ-yı Devlet Evrakı, Dosya No: 632, Gömlek No: 22 - 3,5,7,9.
3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektûbî Kalemi, Dosya No: 44, Gömlek No: 18.
4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, Dosya No: 266, Gömlek No: 19899.
5. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Dâhiliye, Dosya No: 1306, Gömlek No: 56 -1,2.
6. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektûbî Kalemi, Dosya No: 124, Gömlek No: 49 - 1,2.
7. Karacaoğlu E. [Our first book concerning rabies: kuduz illeti ve tedâvisi]. Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2015;23(3):73-85.
8. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Husûsî, Dosya No: 15, Gömlek No: 169.
9. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Marûzât, Dosya No: 83, Gömlek No: 69.
10. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Marûzât, Dosya No: 83, Gömlek No: 13.
11. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Husûsî, Dosya No: 16, Gömlek No: 15.
12. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Husûsî, Dosya No: 16, Gömlek No: 95.
13. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Askerî, Dosya No: 9, Gömlek No: 77.